

Kap 27 : Vett, etikett & ceremonier

Bernadotternas hovhållning har alltid varit spartansk, med enstaka pådrag vid kröningar, bröllop, begravningar statsbesök, mottagningar, baler o dyl. Knapadelmentaliteten får skyllas på riksdagen & stortinget, som inte var villiga att finansiera några extravaganser. Kunskapen om vad som trots allt utspelade sig är fragmentarisk. Per Sandin har i sin doktorsavhandling skildrat hur kungahuset perioden 1810-1860 öppnar sig mot medborgarsamhället genom att bjuda in borgerligheten till hovets tillställningar.¹ Angela Rundquist har i sin avhandling om perioden 1850-1900 tvärtom skildrat hur kungahuset sluter sig mot omvärlden & blir mera ståndsförnämt. Hon sammanfattar verksamheten som att:

”Överdrifter i maktens symboler motsvarades av förlust av reellt inflytande. ... Perioden [fram till 1:a världskriget] har kallats för glanstiden för ”påhittade” hov och kungliga traditioner och för gamla ceremonier iscensatta med en expertis som hade saknats tidigare. Man kan säga att kungahuset och hovet salufördes bättre när hoten [efter 1848] mot deras existens ökade.”²

En rimligare beskrivning är att adeln hela perioden tappade mark mot borgerligheten. Anor betydde allt mindre. Arbetskapacitet allt mer. Kungligheter omgav sig med ett följe av hunsad adel, som i bästa fall fick springa ärenden. Allt viktigt sköttes av andra. Några specialstudier har ägnats de ceremonier & festligheter som trots allt förekom, särskilt då Karl Johans kröning,³ hovdräkten,⁴ kungligheters privata festligheter & riksdagens högtidliga öppnande. Det är svårt att avgränsa ämnet eller få ut något substantiellt ur det. De som skriver om ceremoniet vill gärna se det som en kodad berättelse för invigda. Ett frimureri baserat på muntligt traderad kunskap om anor, makt & status. En konstform. En bredare definition är att ceremoniet är det som framhäver situations vikt eller är ett svepskäl för att samlas & synas.

Etnologen Mattias Frihammar har ägnats en avhandling åt den kungliga etiketten i vid mening.⁵ Denna har varit ett tvisteämne från det att Karl Johan den 20 oktober 1810 beträdde svensk mark. Kungligheters särställning måste markeras, men inte till den grad att det blev löjeväckande. Lösningen har varit att växla mellan det ceremoniella & det vardagliga. I officiella sammanhang finns även nuförtiden fyra ”protokoll-avdelningar”: Riksmarskalksämberet, talmannens kansli, utrikesdepartementets protokollavdelning & arméstaben.

Frihammar för resonemanget om särställning ett steg längre än jag själv. Kungligheter har i hans tolkning inte bara en särställning genom ämbetet, utan också genom de föreställningar som omger ämbetet, ”den kungliga mystiken”. Hans avhandling handlar om de ”retoriska grepp” som används för att förknippa det nuvarande kungahuset med sina historiska & mytiska föregångare. I retoriken ingår etiketten. Eftersom min egen bok handlar om det konkreta snarare än det ”socialt konstruerade” är det svårt att kommentera honom. Jag själv tolkar monarkin utifrån Carl Gustafs valspråk ”För Sverige – I tiden”, en ständig anpassning till dagsläget.

* * *

Oavsett egna önskemål måste kungligheter leva ståndsmissigt. Helst i slott. Definitionen på slott varierar, men här avses en större byggnad eller praktvillan, med plats för tjänstefolk, representation m m. Den arkitektoniska stilen varierar. Det finns medeltida slott, renässansslott, barockslott &

¹ Sandin 2011: ss. 271-274.

² Rundquist 1989: s. 151.

³ Alm 2010.

⁴ Bergman 1938; Granlund 1994.

⁵ Frihammar 2010.

klassicistslott. De medeltida slotten är ombyggda försvarsborgar med blandad arkitektur. Renässansslotten känns igen på sina tinnar & torn. Barockslotten känns igen på sina flyglar & trädgårdar. Klassicistslotten är mera av nyttobetonade tegelkolosser. Under 1800-talet byggdes även slott i en påhittad medeltidsstil. Slottet tre kronor (nedbrunnet 1697) var ett renässansslott. Det nuvarande Stockholms slott (1430 rum; färdigt 1771) är ett barockslott.

Karl Johan utnyttjade Stockholms slott, Rosendals slott (ett sommarslott beläget på Djurgården) & Rosersbergs slott (hustruns änkesäte). Han lät även bygga ett residens i Kristiania, som dock inte blev klart i livstiden. Flera av Bernadotterna har låtit bygga för egna eller hustruns pengar: Karl Johan (Rosendal), Oscar II (Sofiero), prinsessan Eugénie (Fridhem), drottning Victoria (Solliden), prins Eugen (Waldemarsudde), prins Wilhelm (Oakhill), Lennart Bernadotte (Mainau; renoverat), prins Carl jr (två större villor), prins Carl Philip (renovering).

*

Konstvetaren Britt-Inger Johansson har skrivit om Karl Johans ”bostadskarriär”.⁶ Han hade genom sitt umgänge i adliga officerskretsar skaffat sig en kulturell polityr, men fram till tjänsten som Wien-ambassadör huvudsakligen bott i fält, kaserner, hotell eller inneboende. I takt med hans förbättrade ställning blev bostäderna större & bättre möblerade, men Karl Johan förefaller ha varit genuint ointresserad. ”[Han föredrog att kunna] växla mellan ett chosefritt privatliv i familjens sköte och en fältherre-tillvaro omgiven av staben, sin militära familj.” Som svensk tronföljare tvingades han dock in i en praktfullare tillvaro. Johansson refererar till den amerikanske antropologen David Kerzer om vikten av att handfast demonstrera sin ställning genom vräkighet, ritualer & allt annat som går att hitta på. Allt är dock relativt:

”Han underhöll inte någon dyrbar älskarinna. Hovet hade ingen orkester, balett eller jaktpersonal. Han samlade vare sig på på konst eller möbler. Det han lade ut pengar på var sitt sommarslott Rosendal, vilket liksom La Grange inreddes i enkel stil ”snarare en villa för en adelsman än ett palats”. Han beställde porträtt till gåvor & några statyer av sina föregångare. Han läste mycket historia, geografi & klassiker. Resorna & representationen var de största utgiftsposterna. Hans mottagningar var påkostade i de franska salongernas stil, förmodligen efter förebild av Mme de Staël (litteratör), Juliette Récamier (societetsdam), Pauline Borghese (Napoleons syster) & prinsessan av Chimay (Marie-Antoinettes hovdam) som han Frankriketiden ofta besökt. Hösten 1816 hade Karl Johan 34 personer anställda: Hovmästare, kock, konditor, nio betjänare, fem köksbiträden, tre vinkypare, två vattenbärare (det fanns inget rinnande vatten), frisör, fyra kurirer, två skrivbiträden & ytterligare fem personer (bland dem sonens lärare).”⁷

Även om han var ointresserad av konst brukar Karl Johan förknippas med konsthantverk: Älvdalens porfyrverk⁸ med tillverkning av konst- & inredningsföremål (i släktens ägo 1818-1856) & Karl Johan-stilen inom arkitektur & möbler (c. 1810-1850). Den franska empiren var en sorts romersk kejsarstil. Den svenska empiren (Karl Johan-stilen) var en fortsättning av Gustaviansk rokoko. Det finns två porfyrpjäser i den överdimensionerade franska empirstilen beställda av Karl Johan själv: Rosendalsvasen (1823-1825) & Karl Johan-sarkofagen (1844-1852).

- Rosendal, ursprungligen en mindre byggnad, brann ned 1819 och ersattes med ett lustslott. I utsmyckningen ingick den s k Rosendalsvasen som var en uppförstorad kopia i porfyr av en antik vas. Originallet hade hittats vid utgrävningar i Herculaneum. Tillverkningen sysselsatte 40 man under två år (=3500 dagsverken). Ett porfyrblock på 100 ton sågades & slipades ned

⁶ Johansson 2008 & 2010.

⁷ Girod de l'Ain, 1968: s. 55. [Min översättning.]

⁸ Sandqvist 1991.

till vikten 9.3 ton och dimensionen 2.67*3.59 meter. Transporten från Älvdalen till Stockholm tog fem veckor & krävde 200 man.

- Porfyrsarkofagen var en något uppförstorad kopia av den romerske fältherren Marcus Vipsanius Agrippas sarkofag (63 f.k. - 12 f.k.) – känd som fältherre & administratör. Tillverkningen pågick 1844-1852, men den var på grund av transportsvårigheterna inte på plats i Riddarholmskyrkan förrän 1856. Vikten var 16 ton.

Karl Johan lät även Niklas Byström tillverka statyer av Gustaf II Adolf, Karl X, Karl XI, Karl XII, Karl XIII & av sig själv (som Herkules & som fältherre) och Bengt Erland Fogelberg tillverka statyer av Oden, Tor & Balder. Alla i kolossalformat. Karl Johans enkla levnadsvanor existerade parallellt med en uppenbarligen grandios självbild.

* * *

Prinsessan Victorias interna hovhållning syftade till att framhäva Gustaf (V):s roll som tronföljare & husfar och sin egen roll som husmor, hushållets oinskränkta härskarinna och värdinna. Detta lät sig enklast göras på Tullgarn. På Stockholms slott hade hon konkurrens av drottning Sofia. Protokollet var att Gustaf höll gudstjänst varje söndag för familjen och tjänstefolket, att alla reste sig upp när han äntrade rummet och att tjänstefolket när han närmade sig avbröt sitt arbete för någon form av reverens. ”I denna ombonade värld [Tullgarn] trivdes formalitet och enkelhet sida vid sida på ett ganska förbryllande sätt. Så fort utomstående var tillstädes eller det gällde att representera iaktogs de strängaste regler, allt och alla skulle vara högtidligt korrekta ut i fingerspetsarna, rangordning vidmakthölls minutiöst noga, var och en visste sin plats och syntes gripen av stundens allvar. En viss gammaldags, gedigen pompa utvecklades, vilket visst inte hindrade att hjärtlighet och en nästan översvallande vänlighet utan undantag visades från värdfolkets sida.”⁹ Victorias ambition var att detaljstyra hushållet, om det så skulle ske från sängen eller brevlades. Ingen annan vilja än hennes egen var tillåten.

Victorias externa hovhållning var något annorlunda. Hon beskrev den 1910 som att ”Man umgås med sina gelikar, man ger cour åt societetens damer men man ger ordres åt sina hovdamer.” Alla som någonsin träffat henne har framhållit hennes värdiga hållning, att hon vinnlade sig om att ge personen sin fulla uppmärksamhet, att hon alltid hade rätt ord till hands och att det var svårt att förbli hennes fiende när hon kopplade på charmen. Vett & etikett ansåg hon vara ”hennes” område. Ibland kunde hon övertygas av omgivningen med sakskaäl men i etikettsfrågor böjde hon sig bara för Gustaf & Oscar II. Victoria upplevde sin största blamage i etikettsfrågan vara tilltalet ”Ni”. Ni-reformen hade införts kort före hennes ankomst som ett försök att förenkla etiketten men eftersom de underordnade även fortsatt förväntades använda titel vid tilltal fick den aldrig avsedd effekt. Tilltalet ”Ni” uppfattades i stället som en markering av sin överordnade ställning och en förolämpning. Victoria dröjde flera decennier efteråt vid denna sin felbedömning.¹⁰

*

Eventuellt – det är svårt att hitta uppgifter om vem som tog beslut om vad – gjorde Victoria vid tronskiftet en insats för att modernisera hovceremonielet. Hon förefaller ha ändrat på ceremonielet vid förlossningen, kyrktagningen och dopet. Bara medicinsk personal och fadern fick närvara vid förlossningen. Resten skulle vänta i ett separat rum. Kyrktagningen – en tacksägelsehögtid – avskaffades. Dopet ägde fortfarande rum i Vita havet men modern fick nu själv bära fram barnet till prästen. Förut var det drottningen som bar fram barnet och modern fick inte ens närvara vid dopet.

⁹ Wilhelm 1938: s. 30.

¹⁰ Fjellman 1954: ss. 107-108.

Andra förändringar var att Victoria införde defileringscour med djup hovnigning och dito bugning. Under drottning Sofia hade personerna tvärtom stått upptryckta mot väggarna under tiden som hon gick runt och hälsade på dem. Defileringen var en påtvingad rationalisering av att hovet allt mer öppnades för utomstående:

”Rangskalan [kravet för att presenteras vid hovet] är sänkt. Den omfattar nu först och främst givetvis excellensernas fruar, d. v. s. stats- och utrikesministrarnas samt riksmarskalkens; vidare statsrådinnorna, alla fruar och ogifta döttrar till svenska adelsmän samt därjämte fruar och fröknar som icke äro av adel, men vilkas män eller fäder inneha generaladjutants rang och därutöver, cheferna för krigsskolorna, regements- och kårchefer samt innehavare av vissa högre ordenstecken, dock minst kommandörer av första klass. Detta har utsträckts ytterligare de sista åren, så att nu vore det hart när omöjligt att arrangera courerna på det gamla sättet, då H. M:t gick till var och en av dem som presenterades och riktade några ord till dem. En sådan cour skulle behöva upprepas många, många gånger för att hinna ge företräde åt alla som önska det. De numera brukliga defileringscourerna tillåta däremot ett stort antal damer att presenteras samtidigt.”¹¹

Stadgarna för Serafimerorden ändrades så att även drottningar fick bära den. Sofia fick sin orden retroaktivt. Slottsbalerna moderniserades så att riksdagsmännen bjöds på supé och de som ville fick dansa. Även danserna moderniserades – twostep & bostonvals blev tillåtna (fast det får nog tillskrivas Victorias svägerska prinsessan Ingeborg). Det finns inga uppgifter om att Victoria själv deltog i dansen – förmodligen hade hon då varit tvungen att dansa med alla och i rangordning. Klädkoden var oförändrad: Frack & långkjol.

*

Och Gustaf V själv:

”En länge sedan avliden skarpsynt människokännare, v. häradshövdingen Marcus Wallenberg, som känt konungen sedan mycket lång tid tillbaka, sammanfattade vid ett samtal med mig sin uppfattning i orden : »Han har takt».

Han ägde takt och detta tog sig uttryck i en mängd, av flertalet knappast uppmärksammade detaljer. Sålunda var han ytterligt noga att ej framhålla någon särskilt och att ej heller sätta någon tillbaka. Därest fråga var om en utmärkelse eller ett offentligt erkännande, övervägde konungen alltid noga om åtgärden kunde skapa ett »prejudikat» eller om någon annan kunde ha samma anspråk att bli ihågkommen. Men även i det dagliga livet var han lika aktpågivande. Hur många gånger såg jag ej när han vid sitt inträde till ett samlat middagssällskap dröjde bråkdelen av en sekund vid dörren för att med sin på senare år allt mera slocknande blick uppfånga var de olika gästerna stod, så att han skulle kunna hälsa på dem i den [rang]ordning som alla fann naturlig. Och när han skämtade skedde det på ett godmodigt sätt, som ej kunde såra någon. »Men så stig då upp ur gropen, Garvis», sade han en gång, när han skulle hälsa på ett svenskt landslag i fotboll och fick böja sig särskilt långt ned mot den kortvuxne, uppstramade fotbollsidolen.

Men omdömet »takt» var ingalunda uttömmande. Han ägde åtskilligt därutöver. Han hade ett utpräglat sinne för fair play och fordrade, utan prutmån, renhårighet tillbaka. Hans frågor var ärliga och ett ärligt svar ville han ha på dem, ej insmickrande eller undvikande. Ej heller tålde han förklenande omdömen om frånvarande. Om ett sådant fälldes, fick den skyldige omedelbart en reprimand.”¹²

Även spinnsidan hade sina plikter: T ex prinsessan Teresia, som aldrig rört sig i stora sällskap, fick handledning i hur man betedde sig som värdinna: “Till exempel: att om möjligt rikta några vänliga

¹¹ Comtesse G. ”Ceremoniel och dräkter vid det svenska hovet.” Bonniers Veckotidning, 1926:4, ss. 20-21.

¹² Nothin 1955: ss. 311-312.

ord till varje närvarande i ett sällskap. Det behövde inte vara mycket, men hos var och en skulle det efterlämna känslan av personlig kontakt, att hava blivit observerad och inte bara vara luft.”¹³

* * *

Mellankrigstiden dog ceremonihovet. Victoria var utomlands & Gustaf V ointresserad. Efter kriget hade ceremonihovet under Gustaf (VI) en kort blomstringstid. Visiterna i samband med riksdagens högtidliga öppnande återupptogs. Likaså de s k presentationscourerna för adelsdamer och fruar till högre militärer, tjänstemän och politiker. (Minimikravet för att delta var att mannen hade överstes rang enligt rangrullan eller enligt en ordensutmärkelse.) Man lämnade först sitt visitkort hos överhovmästarinnan i hennes våning. Därefter presenterades man av någon tidigare presenterad. Hovdräkt var i början obligatorisk, valfri från 1952.

”Couden ägde i år [1946], liksom vid den s. k. inofficiella couren för två år sedan då åtskilliga hundratal presenterades, rum i Victoriasalongen, som man redan börjar finna mera pampig än ful med all plysch och sammet och mattor och mosaik. Men mig var couren i Vita Havet än ståtligare: en enda böljande våg av svartklädda damer med vita och svartrutade puffärmar och tre meter långa släp, som bars upp av den nästkommande damen för att få rätt avstånd. Och så stannade man en stund framför läktaren med de kungliga damerna och gjorde hovnigningen, som man övat på i veckor, djupt, djupt till golvet, och var samtidigt rädd att man aldrig skulle komma upp igen eller att en olyckshändelse skulle hända tanten som presenterade en – vilket även stundom hände på det glashala parkettgolvet.

Då allt är över serveras te i drottning Sophias matsal. De kungliga damerna presiderar vid var sitt bord för dem som innehar högsta rangen. Resten får bänka sig som de vill.”¹⁴

Presentationen fyllde det praktiska behovet att den gav tillträde till slottsbalerna. Drottning Louise avskaffade dock 1962 hovcouden och ersatte den med ”demokratiska damluncher” för yrkeskvinnor (hon var själv utbildad sjuksköterska vid engelska Röda Korset), något som sedan övertogs av Sibylla, och som tycks ha inspirerat hela generationer adelsfröknar att skaffa sig en yrkesutbildning: förskole- eller småskolelärarinna, reklamtecknare, bankkassör, Barlock, husfru, sjuksköterska, sjukgymnast och vet vad.¹⁵ Några av dem kom senare att arbeta för Silvia.

”I Statskalendern för 1957 upptar de kungliga hovstaterna alltjämt nio sidor med ett par hundra namn på personer med lysande och historiska titlar. Det är ceremonihovet, vars skapare är drottning Kristina som hade spanska förebilder, en stjärnhimmel som välver sig över det sobra och effektivt arbetande lilla vardagshovet. Stjärnorna tändas sällan – blott vid riksdagens högtidliga öppnande och vid utländska statsbesök – och mot detta kan näppeligen den sparsammaste undersåte ha något att invända, eftersom dignitärerna fungerar utan vederlag ur skattemedel. Så mycket mindre är det att invända som det förstnämnda uppbådet är en artighet från kungamaktens sida mot folkets representanter och galan vid statsbesöken är det urgamla konungariket Sveriges sätt att utåt manifesteras sig och sina traditioner.

Det verkar som om stjärnorna håller på att blekna. Man kan icke frigöra sig från intrycket att det senaste tronskiftet har medfört en radikal förändring av det svenska hovet, den första radikala sedan Kristina. Sidantalet i Statskalendern med förteckningen på hovets herrar och damer minskar år från år och rangrullan har nedbantats till hälften.

Hovets rationalisering har genomförts så diskret att knappast någon har märkt det och vi har besparats det oväsen, den feber och de paroxysmer som kan följa med en oundviklig skinnömsning.”¹⁶

¹³ Lewenhaupt 1942: ss. 18-19.

¹⁴ Vecko Journalen, 1946:5.

¹⁵ Vecko Journalen, 1962:8.

¹⁶ Hans-Eric Holger. I fest och prakt. Vecko Journalen, 1957:51/52.

Traditionen från courten levde kvar till 1972 så att diplomatfruarna presenterades för drottning Louise och senare prinsessan Sibylla innan de fick närvara vid de kungliga middagarna.

* * *

Inställningen från allmänheten var länge att kungahuset skulle ”hållas i helgd och vördnad”. När Carl Gustaf 1968 skulle visa sin Uppsalavåning för tv-reportern Björn Anderö väckte det ilska hos insändare att denne ”niade” honom. 1978 när SVT-journalisten Tom Alandh i en intervju ”duade” honom anmälde en upprörd publik detta till radionämnden. Enligt en opinionsundersökning ansåg 14 procent ett underdånigt beteende som mera passande.¹⁷ 2004, vid Aten-olympiaden, ansågs det fortfarande inte lämpligt när sportkommentatorn Peter Jihde ”duade” honom. Jihde slapp dock radionämnden. Carl Gustafs uppträdande under intervjuer har blivit allt mer respektlöst. Nuförtiden varierar det mellan att ignorera frågan, lämna rummet, att någon hovfunktionär bryter in, att svara undvikande eller att skälla ut journalisten, som därefter svartlistas.

Vid Carl Gustafs trontillträde lättades slottets umgängesformer upp. 1973 avskaffades bruket att buga eller niga för Carl Gustaf varje gång han var i närheten av någon anställd – ”reverensen”. Den generade honom. Det räckte med respekt. Riksmarskalken Gunnar Lagergren införde 1976 du-reformen när anställda tilltalade varandra. För Carl Gustaf innebar du-reformen att han tilltalades som ”kungen” och att personalen inte behövde begära audiens utan bara knacka på hans kontorsdörr. Silvia svarade på en fråga om reverensen att den inte bekom henne särskilt, ”man vänjer sig”. När hon 1978 fick sin egen drottningstat införde hon den varje morgon för sina anställda. De inkonsekventa etikettsreglerna gjorde att personalen helst undvek kungligheter. Det kunde gå så långt som att de gömde sig på toaletten.

Ceremonielet var flexibelt. Carl Gustaf tog normalt inte emot gruppbesök men han gjorde ett undantag för tre klasser samiska skolbarn. Labradoren Charlie smet med och gick runt bland skolbarnen. Charlie utnämndes därefter till kunglig palatshund med arbetsuppgiften att låta sig klappas vid barnmottagningar.

Som drottning måste Silvia för första gången i livet intressera sig för sin klädsel. Mantrat var att ”en drottning ska vara politiskt korrekta”. Folk i hennes omgivning påstår nu efteråt att detta skall tolkas så att drottningen inte vill framstå som ett modeoffer, men kan för all del klä sig moderätt. Hur det nu är med detta så var brudklänningen uppenbarligen första försöket, enkelt snitt men dyrbart tyg. Komplettera med ett smycke i området 5-10 miljoner om det ser för fattigt ut. I mindre högtidliga sammanhang var det ofta någon pastellfärgad cocktailklänning med hatt enligt engelsk förebild. Det gällde att synas.

I officiella sammanhang bar hovmännen stor hovuniform modell A eller chifferfrack. De flesta var från slutet av 1800-talet och rejält slitna och lappade. Hovdamerna använde egna aftonklänningar och ett tjänstetecken men kom lätt bort i vimlet. 1988 fick Silvia och prinsessan Christina gehör för en särskild hovdräkt. Den nya hovdräkten, med drag av den gamla från Gustaf III:s dagar, syddes upp i mörkblå sammet, tvådelad jacka med gallerförsedda puffärmar och två sorters kjolar: En rak, knäpuffad golvlång, för smokingtillfällen och en hellång som högtidsdräkt.¹⁸

Det inbördes protokollet mellan Carl Gustaf och Silvia diskuterades flitigt. De kom överens om att Carl Gustaf skulle serveras först vid officiella tillställningar, Silvia vid familjetillställningar. Hovet är fullt av sådana godtyckliga regler som ibland meddelas allmänheten. Text att ju fler gånger man deltar vid officiella middagar desto närmare Carl Gustaf placeras man.

¹⁷ Sifo, 1978-04. I: Aftonbladet, Dagens Nyheter & Svenska Dagbladet, 1978-05-30.

¹⁸ Gränlund 1994.

Vid nationella tillfällen brukar Silvia bära Sverigedräkt (komponerad 1902). Detta är en högtidsdräkt modell folkdräkt med blå kjol, gult förkläde och ett blått eller rött livstykke med motiv av prästkragar. Dräkten var länge bortglömd och blev inte officiell nationaldräkt förrän Sveriges nationaldag 1983.

* * *

Riksdagens högtidliga öppnande med förtruppen av drabanter är dokumenterad från 1747. Det hade mot slutet karaktär av "ceremonireservat". Frack, uniform och ordnar var obligatoriskt. Själva öppnandet var kort, knappt en timme, men förlängdes genom en gudstjänst före och luncher och mottagningar efter. Drottning Louise och Sibylla svepte in med tiaror, långa hermelinsvep och två pager var för att hålla reda på elegansen. Iscensättningen var effektiv: "När Karl XI:s drabanter stampar in i Rikssalen till en heroisk militärmarsch, när drottningen gör sina tre nigningar [för diplomatkåren och för första och andra kammaren som böjer sina huvuden], när Kungssången klämmer i sekunderna innan kungen stiger in och bugar för folket, då bör det knottra sig efter armarna även på medlemmar av republikanska klubben."¹⁹ Därpå utbytte Gustaf VI artigheter med de folkvalda & läste upp regeringsförklaringen. Det republikanska fjäsk-hatet hade ett visst genomslag:

Statsrådet Ulla Lindström, en av initiativtagarna och ledamot i författningsutredningen, berättar i sina memoarer om vad som hände när hon 1956 vägrade niga för drottning Elisabeth vid dennas statsbesök. Expressen: "Hon hälsade på henne som folk hälsar mest: genom en bugning men 'med hakan i vädret' som det stod i tidningarna dagen efter."²⁰ – Ulla Lindström: "De närmaste två dagarna utkristalliserades två partier: nigare och anti-nigare. 'Nigarna' var chockade intill döden av den skam som Ulla Lindström dragit över den svenska nationen. ... Nigarna hade inte ord nog starka för att beskriva mitt beteende. De önskade att de fått stå bakom mig, när jag hälsat på Elizabeth – då skulle de ha sparkat mig i bakom så att jag åkt på knä. Socialistdjävul, hundfitta och mjölkpiga, med ett jaktparti till fader och en mjölkpiga till moder, borde jag återgå till fabriken varifrån jag kommit (?) och inte demonstrera min brist på uppfostran inför den gudomliga Elizabeth."²¹ Lindström var oberörd av kritiken: "Jag niger inte för min kung så varför skulle jag niga för en 40 år yngre flicka även om hon har charm."²² (Det låter bättre på engelska: "I can not give her more honours than I would my king!") Vid Elisabeths andra besök 1983 vägrade samtliga fem kvinnliga ministrar i Olov Palmes regering att niga för henne utan bockade lätt. Inte samma uppståndelse denna gång dock.) Ibland tar dock etikettsvånget överhand. 2012 närvarade f d ordförande i Republikanska föreningen Birgitta Ohlsson (fp) i egenskap av EU-minister vid prinsessan Estelles dop och hovneg då inför kronprinsessan Victoria, vilket vederbörligen rapporterades. Så kan det gå när inte haspen är på!

*

Carl Gustaf hann i egenskap av kung medverka vid riksdagens högtidliga öppnande 1974. Året därpå var ceremonielet helt annorlunda. Carl Gustaf med familj anlände till storkyrkan eskorterad av Livgardets dragonbataljon. Familjen deltog i en gemensam gudstjänst. Därefter begav sig Carl Gustaf ensam till plenisalen, förklarade på talmannens begäran riksmötet öppnat och höll ett öppningstal. Ceremonin avslutas med nationalsången och att Carl Gustaf avlägsnade sig. Den sittande regeringen avlade slutligen ett artighetsbesök på slottet. Symboliken skulle vara att Carl

¹⁹ "Höken". Riksdagens högtidliga öppnande. Svenska Dagbladet, 1964-01-12, s. 3.

²⁰ Expressen, 1969-01-09.

²¹ Lindström 1969.

²² Kvällsposten, 1976-01-19.

Gustaf kallades av riksdagen att närvara, inte som förr att riksdagen infann sig hos kungen under vapenhot. Detta påstås vara det enda tillfället då statschefen får närvara när riksdagen sammanträder.²³ Ceremonielet har tilltaget med tiden. Numera är det musik, barnkörer, blomsterarrangemang, hedersvakter och upplädda riksdagsledamöter. Förbundet Humanisterna under Christer Sturmark (som av en händelse även är republikan) vill avskaffa den inledande gudstjänsten.

Carl Gustafs första öppningstal den 10 januari 1975 löd: ”Herr talman, ärade riksdagsledamöter! Tillåt mig uttala en varm förhoppning om framgång för riksdagen i dess arbete att gagna vårt Sverige och dess invånare, att skydda den enskilda människan och att bidra till att skapa en lyckligare värld för alla människor!” De följande åren ställdes krav på en aning mer substans. Till riksmötet 1991/92 hade öppningstalet därför växt från fem till 67 rader. Carl Gustaf var alltid helgarderad m a p innehållet. Både statsministern, talmannen och ett antal riksdagsledamöter och experter läste och kommenterade talet innan det hölls. Trots det uppfattades trontalet av vissa som ett politiskt inlägg:

”Den är alltså en mycket tydlig tendens till allt längre anföranden. Och dessa anföranden har alltså mer och mer av ställningstaganden. Inte bara genom vad som sägs i sak, utan också genom valet av ämnesområden – vilka som tas med och vilka som inte tas med, ordningsföljden och utrymmet för respektive ämne. Det är ingen tvekan om att kungens anföranden blivit politiska inlägg. Innehållet och platsen för framförandet kan inte gärna tolkas annorlunda än att talaren önskar att riksdagens kommande beslut ska gå i bestämda riktningar. Detta är principiellt något annat än under den tid då kungen läste [det gamla] trontalet. Alla visste då att de framförda uppfattningarna var regeringens, inte kungens. Det var en följd av parlamentarismen.

Men vems uppfattning är det som förs fram numera när kungens tal skiljer sig från regeringens förklaringen? Det viktiga dokumentet är självfallet det senare. Men riksdagen kan ändå ha intresse av att veta vem som är ansvarig för kungens tal. ... Är det kungen som för fram sina rent personliga uppfattningar (ungefär som när han går ut i massmedia med uppfattningar om förhållanden i Norge)? Eller är det hovförvaltningen som gör något slags eget dokument som ska vara något mellanting mellan det gamla trontalet och kungens privata tyckande? Regeringen är uppenbart inte inblandad, den kan inte rimligen producera två dokument för samma tillfälle och fördela tankar mellan statsministern och kungen. Den här oklarheten fanns inte när kungen läste upp ett regeringsdokument.”²⁴

Saken undersöktes 1999 av riksdagens utredningstjänst. Genomsnittet 1975-1982 var 106 ord, 1983-1990 278 ord och 1991-1999 549 ord. Det tycks i början av 1990 ha lett till en minikris. Riksdagens talman 1988-1990 Thage G Peterson:

”Efter påtryckningar och en hel del oro i leden kallade jag ledarna för riksdagsgrupperna, de vice talmännen och konstitutionsutskottets presidium till ett möte om Kungens öppningstal. Folkpartiets Ingemar Eliasson var mest kritisk. ”Kungen håller för långa tal. Han är mycket nära den konstitutionella gränsen. I år gick han över den gränsen. Vi vill att talmannen agerar.” Moderaternas Anders Björck: ”Jag delar Eliassons kritik och sammanfattning. Det är riksmötet som öppnas. Riksdagens ledamöter ska stå i centrum, inte Kungen”.”²⁵

Även övriga partier var kritiska men är man symbolisk statschef får väl Carl Gustaf finna sig i att symboliken granskas med lupp. Det viktiga är inte vad som rent fysiskt händer utan den betydelse omgivningen tillskriver saken. Vissa saker är otänkbara. Men det vet man inte förrän efteråt.

²³ Mats Einarsson (vpk). Föredrag. <monarki/Jöran Fagerlund> (2013-01-13). [Det är oklart var bestämmelsen är dokumenterad. Möjligen är det en gammal bestämmelse från 1809 års författning som lever kvar som praxis.]

²⁴ Hans Lindblad (fp). Motion 1991/92:K312. Riksdagens öppnande.

²⁵ Peterson 1999: ss. 440-441.

Referenser

- *Alm, Mikael. (2010.) Riter och ceremonier kring Karl XIV Gustaf. I: Ekedahl red. 2010: ss. 37-78.
- +Alm, Mikael & Johansson, Britt-Inget. (red.) (2008.) *Scripts of Kingship : Essays on Bernadotte and Dynastic Formation in an Age of Revolution*. Uppsala universitet: Historiska institutionen.
- *Bergman, Eva. (1938.) *Nationella dräkten : en studie kring Gustaf III:s dräktreform 1778*. Stockholm: Nordiska museet.
- +Ekedahl, Nils. (red.) (2010.) *En dynasti blir till : Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte*. Stockholm: Norstedt.
- *Fjellman, Margit. (1954.) *Drottning Louise : En biografi*. Stockholm: Bonniers.
- *Frihammar, Mattias. (2010.) *Ur svenska hjärtans djup: reproduktion av samtida monarki*. Stockholm: Carlsson förlag. [Avhandling.]
- *Girod de l'Ain, Gabriel. (1968b.) *Bernadotte, chef de guerre et chef d'état*. Paris: Perrin.
- *Granlund, Lis. (1994.) *Hovets dräkter – tradition och förnyelse*. I: Rangström red. 1994: ss. 20-24.
- *Johansson, Britt-Inger. (2008.) *Housing a Dynasty : Tradition and Innovation within the Walls of the Stockholm Royal Palace*. I: Alm & Johansson red. 2008: ss. 49-78.
- *Johansson, Britt-Inger. (2010.) *Maktens rum & rummens makt*. I: Ekedahl red. 2010: ss. 79-122.
- *Lewenhaupt, Adam. (1942.) *Det var en gång : Spridda minnen från hov och resor*. Stockholm.
- *Lindström, Ulla. (1969.) *I regeringen : ur min politiska dagbok 1954-1959*. Stockholm : Bonnier.
- *Nothin, Torsten. (1955.) *Från Branting till Erlander*. Stockholm : Wahlström & Widstrand.
- *Peterson, Thage G. (1999.) *Resan mot Mars : anteckningar och minnen*.
- +Rangström, Lena. (red.) (1994.) *Hovets dräkter*. Stockholm: Livrustkammaren & Höganäs: Bra böcker.
- *Rundquist, Angela. (1989.) *Blått blod och liljevita händer*. Stockholm: Carlssons. [Avhandling.]
- *Sandin, Per. (2011.) *Ett kungahus i tiden. Den bernadottska dynastins möte med medborgarsamhället c:a 1810-1860*. Uppsala universitet: Historiska institutionen. [Avhandling.]
- *Sandqvist, Inga-Britt. (1991.) *Porfyräventyret : Karl XIV Johan och Elfdalens Porfyrverk*. I: Vogel-Rödin red. 1991: ss. 132-141.
- +Vogel-Rödin, Gösta. (red.) (1991.) *Bernadotter i politik och kulturliv*. Stiftelsen Läckö institut.
- *Wilhelm, prins. (1938.) *Alle mans katt*. Stockholm: Norstedt.